

TEMA BIJEGA U STAROJ DUBROVAČKOJ KNJIŽEVNOSTI

Dunja Fališevac

I.

Imenica *bijeg* i glagol *bježati* semantički su mnogoznačni, značenjsko im je polje plodno i bogato, te izazivaju brojne asocijacije vezane uz čovjekovo biće i njegov položaj u svijetu. Bijeg ponajprije označuje reakciju na teško, neugodno, nerijetko i opasno stanje u kojemu se subjekt može naći. Bijeg međutim ne označuje samo iracionalnu reakciju na frustrirajuću situaciju; bijeg može potaknuti i aktivnu, konstruktivnu reakciju nekog pojedinca na nevoljno stanje u kojem se našao, želju da se nađe zadovoljavajuće rješenje. Bijeg – u ishodišnoj točki – označuje odmicanje od nekoga ili nečega, najčešće neugodnoga, opasnog, nerijetko i pogibelnog; ali, osim eskapističkog impulsa, pojam bijeg – *fuga* može označivati i traženje i nalaženje željenog mjesta, ispunjenje želja, nadanja i snova, potragu za idealom; jednom riječju, pojam bijega obaseže i odmak od frustrirajuće ili neželjene situacije i pronalaženje utočišta – *refugium*, te označuje i eskapizam ali i čežnju. Pojam bijega, osim uzroka koji ga je izazvao, podrazumijeva mjesto ili prostor odakle se bježi, ali i mjesto

kamo se bježi; za bjegunca je važno i odredište, mjesto gdje može naći utočište. Osim u prostornim koordinatama, bježati se može i kroz vrijeme, u prošlost ili u budućnost, a od nevoljne sadašnjice. No, pojam bijega obaseže i drukčije koordinate: može se bježati od vlastite prirode, od nečiste savjesti u smjeru nekih apstraktnih odredišta, u numinozno, božansko, ali i demonsko, ili u bilo koji drugi oblik duhovnoga, kontemplativnog, transcendentnog, primjerice u ludilo, u umjetnost; bježati se može od svijeta, od realiteta a u vlastitu unutrašnjost, u snove, ideale, maštanja, djetinjstvo, raznovrsne fantazme, u fantastično, nadrealno, u sretnije svjetove, u razne protusvjetove. Doduše, u razdobljima prije moderne, racionalizmom, a posebice psihoanalizom osviještene kulture, nisu se toliko izražavali razlozi bijega, nego je ta tema bila opisivana i razrađivana na tradicionalniji način, najčešće kao svojevrsno kretanje, u prostornom ili pak vremenskom smislu; no, i takvi bjegovi nerijetko kriju simboličko-alegorijska, transcendentna značenja, skrivajući psihološku dimenziju pojedinčeva nezadovoljstva. Tako ni u ranonovovjekovnoj kulturi nisu izostajali modusi bijega u apstraktnom, duhovnom smislu, bijega kao svojevrsnog utjecanja nadsubjektivnom, nadindividualnom, ezoteričnom, hermetičkom. Neka od navedenih značenja pojma, odnosno teme *bijeg* i *bježati* – onako kako su predstavljena u hrvatskoj ranonovovjekovnoj dubrovačkoj književnosti – pokušat ću pobrojiti i opisati u ovom tekstu.

Moj izbor dubrovačkog segmenta proizlazi iz činjenice što je upravo u toj dionici hrvatske ranonovovjekovne književnosti motiv bijega bio relativno često tematiziran, možda kao svojevrsni literarni odgovor na zbilju. Naime, u realnosti je bijeg bio konstanta dubrovačkoga, ponajprije političkog života i kaznenopravnog sustava: iz Dubrovačke Republike, tijekom višestoljetnog njezina postojanja, bježe brojni politički osuđenici, ponajprije oni koji su se ogriježili o rigidne i stroge zakone i propise dubrovačkog statuta i prema mišljenju Senata kovali »velike zavjere«, kovali urote ili špijunirali u korist neke zapadnoeuropske, najčešće španjolske ili austrijske krune, ili se bunili protiv poretka i vlasti. Bježe tako sudi-

onici »velike zavjere« Restiji, Giorgiji, Bobaljevići, zatim razni Kaboge, Bučinčići, Marini Zamanje i Serafini Gučetići, bježe razni prijestupnici iz strogo čuvanih zatvora, pa i onih ispod razine mora u kojima su bili zazidani i za koje nitko nije mogao vjerovati da bi se iz njih moglo pobjeći.¹ Među tim bjeguncima bili su kadikad i poznati pisci: primjerice, Savko Bobaljević bježi iz strogo čuvanoga dubrovačkog zatvora u Italiju. Bježalo se kadikad i u Dubrovnik, bilo da je riječ o bjeguncima s druge obale Jadrana, s mletačkog teritorija, ili pak o Židovima nakon pogroma iz Španjolske i Portugala te nekih talijanskih država. Bjegunci u Dubrovnik bili su brojni visoki vladari, visoko pozicionirani svjetovni i crkveni dostojanstvenici: mnoge takve bjegunce koji su pronašli azil u Dubrovniku spominje M. Orbini u *Kraljevstvu Slavena*.² U Dubrovniku je našao utočište i Juraj Dragišić

¹ O tim bjeguncima postoji bogata historiografska literatura. Usp. primjerice: J. Tadić, *Dubrovački portreti*, Beograd 1948.; N. Lonza, *Pod plaštem pravde; Kaznenopravni sustav Dubrovačke Republike u XVIII. stoljeću*, Dubrovnik 1997.; Z. Janeković Römer, *Okvir slobode; Dubrovačka vlastela između srednjovjekovlja i humanizma*, Zagreb – Dubrovnik 1999.; S. Ćosić i N. Vekarić, *Dubrovačka vlastela između roda i države; Salamankezi i sorbonezi*, Zagreb – Dubrovnik 2005.; N. Vekarić, *Nevidljive pukotine; Dubrovački vlasteoski klanovi*, Zagreb – Dubrovnik 2009.

² U poglavlju o povijesti Dubrovnika, u segmentu označenom »Dubrovnik utočište smrtnicima«, Orbini spominje brojne povijesne osobe koje su u nesretnim povijesnim okolnostima našle utočište u Dubrovniku. To su, primjerice, Silvestar, sin dalmatinskog kralja Prelemera; djeca Branislavova; zatim Radoslav, knez Zete; Stjepan, najstariji sin bosanskoga kralja Stjepana; Dabiša, brat bosanskoga kralja Tvrtka; ugarski kralj Žigmund nakon poraza od turskoga sultana Bajazita kod Nikopolja sklonio se u Dubrovnik; srpski despot Đurađ bježi u Dubrovnik pred Osmanlijama; u bijegu pred Stjepanom Kosačom njegov se sin Vladislav također sklonio u Dubrovnik; pred papom Pijom II. sklonio se u Dubrovnik Sigismond Malatesta; u gradu je našla utočište i Katarina Kosača, žena bivšega bosanskog kralja Tomaša. U Dubrovniku je našao pribježište i firentinski poglavar Pietro Soderini, kojega Dubrovčani na učestale zahtjeve pape Julija II. nisu htjeli izručiti. I Đurađ, brat crnogorskog vojvode Ivana Crnojevića, našao je utočište u Dubrovniku. Usp. o tome: M. Orbini, *Kraljevstvo Slavena*, prevela S. Husić, priredio i uvodnu studiju napisao F. Šanjek, Zagreb 1999., str. 258-260.

(od 1496. do 1500.) kada ga je general Sansone protjerao iz firentinskog samostana sv. Križa i cijele toskanske provincije.³

No, u ranonovovjekovnoj povijesti Dubrovnika nije se bježalo samo na drugu obalu Jadrana nego i k Osmanlijama, u susjednu Bosnu; najčešće je riječ o bjeguncima nižega socijalnog statusa koji su se ogriješili o slovo zakona te su, odričući se katoličke vjere, nalazili utočište i novi vjerski identitet u muhamedanskom okružju. No, nije nepoznat ni bijeg u suprotnom pravcu: nerijetko su razni prebjezi koji su se ogriješili o zakone Turskog Carstva dolazili u Dubrovnik i tu nalazili spas od kazne i azil.

Među povijesnim bjeguncima na prostor Dubrovnika treba spomenuti i najpoznatijega Židova dubrovačkog geta – Didaka Pira, pravim imenom Isaia Koen. Njegov opus nastao u Dubrovniku, a u kojem značajno mjesto zauzimaju pohvalnice u kojima se veliča sloboda i ustroj Dubrovačke Republike te njezina vlastela, te isto tako i epilij *Divus Blasius Rhacusanus* (nedovršen) o patronu i simbolu grada Dubrovnika sv. Vlaha, prva je židovska literatura egzila u Hrvatskoj, a Didakova biografija važna književno-biografska činjenica o jednom azilantu u Dubrovniku.⁴

Svojevrsan je egzilant bio i Marin Držić kada je potkraj života otišao u Italiju, iz dosad nepoznatih razloga. Stoga se njegova urotnička pisma Cosimu i Francescu Mediciju, koja su tijekom vremena zaposjela prostor literarne i političke autobiografije, mogu smatrati svojevrsnim oblikom protoegzilantske književnosti. Nastala u Firenci, govore ta pisma o pokušaju prevrata u Dubrovniku, svojevrsnom pokušaju bijega iz dubrovačke, autoru nevoljne društveno-političke zbilje.⁵

³ Usp. o tome: I. Martinović, »Humanist, filozof i teolog Juraj Dragišić«, *Dubrovnik*, VI, 1995., br. 4, str. 213-232.

⁴ Usp. Đ. Körbler, »Život i rad humanista Didaka Portugalca, napose u Dubrovniku«, *Rad JAZU*, 216, Zagreb 1917., str. 1-169; D(arko) No(vaković), »Didak Pir«, *HBL*, 3, Č – Đ, Zagreb 1993., str. 372-374.

⁵ O razlozima Držićeva odlaska u Firencu i motivima urotničkih pisama postoji brojna literatura, od J. Dayrea, M. Rešetara, J. Pupačića, M. Ratkovića, F. Švelca, F. Čale i R. Bogišića pa sve do najnovijih radova N. Vekarića i L. Kunče-

Dubrovačka ranonovovjekovna književnost obilježena je još jednim specifičnim oblikom književno-biografskog bijega: bježeći od gradske žege, dubrovački su pisci često *refugium* nalazili u prelijepim ljetnikovcima koji su im pružali potrebnu dokolicu za stvaralački rad, a o tome su nerijetko ostavili spomen u raznim predgovornim tekstovima: podsjetimo se samo na Gučetićeve dijaloge smještene u dokolicu Trstena ili na Nalješkovićev predgovor matematičko-astronomskom djelu *Dialogo sopra la sfera del mondo*, u kojem već vremešan pjesnik izražava oduševljenje prirodom u koju je pobjegao od života u gradu.⁶

No, sve te oblike bijega i stvarne bjegunce ostavit ću historiografiji. Ja ću se pozabaviti temom bijega kako se ona oblikovala u ranonovovjekovnoj dubrovačkoj književnosti i modusima njezina predstavljanja u pojedinim književnim djelima.

II.

Različiti i na razne načine motivirani bjegovi nisu samo tema ili važan motiv pojedinoga književnog djela: bijeg iz urbanoga, civiliziranog, kultiviranog u prirodu, prirodan, civilizacijom nedodirnut prostor, obilježje je cijeloga jednog bogatog i plodnog žanra koji je iz antike preko ranog novovjekovlja nastavio život, doduše modificiran, i u novijim razdobljima književne kulture – riječ je o pastoralu, idili, u svim njezinim žanrovskim i

vića. No, dosad još uvijek nisu posve otkriveni pravi razlozi Držićeva odlaska u Italiju kao ni motivi njegovih prevratničkih planova.

⁶ Usp. o tome: C. Fisković, »Kultura dubrovačkog ladanja«, *Mogućnosti*, god. XIII, 1966., br. 3, str. 217-285. Nalješkovićev opis ljepota ladanja iz uvodnog dijela njegove prirodoznanstvene rasprave nalazi se na str. 241-242 i 245.

semantičkim varijantama i inačicama.⁷ Jednom riječju, »u svim povijesnim društvima koja su poticala razvoj gradskoga života (grčki polis, Rim, kasni srednji vijek, renesansna Italija, Europa od razdoblja predromantike) krajolik, njegovi tipizirani pojavni oblici (*locus amoenus*, *locus horridus*) i njegovi idealizirani obitavaoci postajali su ne samo predmet individualnih pjesničkih djela nego i tematska podloga cijelim vrstovnim tradicijama i sistemima (idila, ekloga, srednjovjekovna pastoralna, pastoralna drama, mitološka opera, predromantička i romantička lirika)«. ⁸

Pastoralna kao bijeg u idilične, bajkovite, snovite prostore nedodirnutu civilizacijom, dalekih grčko-rimskih ili pak biblijskih korijena, udomačila se u hrvatskoj književnosti u doba renesanse, ponajprije u Dubrovniku, te zaposjela značajan prostor u žanrovskom sustavu ranonovovjekovne književnosti.⁹ Njezin je dubinski smisao govor o bijegu iz urbanoga, nelagodnog i neugodnog prostora i potrazi za srećom, za ostvarenjem ideala, o traženju utočišta u prostorima idilične prirode, te kadikad zadobiva i utopijske konotacije. Svim dubrovačkim pastoralama, od pastoralne ekloge Džore Držića *Radmio i Ljubmir*, preko Nalješkovićevih i Držićevih pastoralna, brojnih prijevoda *Aminte* i *Vjernog pastira*, na određeni način i Gundulićeve *Dubravke*, pa sve do božićnih pastoralna i latinskih klasicističkih pastoralnih ekloga XVIII. st., zajednička je tema bijeg nekoga lika s nevoljnog, frustrirajućeg mjesta i potraga za utočištem, za prostorom sreće i blagostanja u civilizacijom nedodirnutoj, nevinoj prirodi. Brojne dubrovačke dramske i lirsko-dramske, ekloške pastore napućene su pastirima i pastircama, različita statusa i oblića, od prostih

⁷ O pastoralima kao ideji i kao žanru usp. R. Böschstein-Schäfer, *Idylle*, 2. Auflage, Stuttgart 1977., Metzler Verlag.

⁸ Z. Kravar, *Svjetoazorski separei. Antimodernističke tendencije u hrvatskoj književnosti ranoga 20. stoljeća*, Zagreb 2005., str. 13.

⁹ O pastoralima u hrvatskoj ranonovovjekovnoj književnosti usp. J. Rapacka, *Złoty wiek sielanki chowackiej. Studia z dziejów dubrownickiej literatury pastoralnej*, Warszawa 1984.; R. Bogišić, *Hrvatska pastoralna*, Zagreb 1989.

do idealiziranih, od ozbiljnih do smiješnih, koji nekamo bježe, k ljubavi ili od ljubavi, vrludajući između razuma i osjećaja, između iracionalnoga i racionalnog pola svojega bića.

Pastoralno-idilična djela nastavljaju život i u novijoj hrvatskoj književnosti, i to u različitim oblicima i varijantama: u XIX. stoljeću u književnom žanru idile iz »velikog svijeta« odlazi antijunak Markovićeva *Doma i svijeta*, a početkom XX. stoljeća u idiličnu hrvatsku provinciju vraća se glavni lik idilično-komičnog Cirakijeva *Jankova ljetovanja*, kojemu je autor dao ironičko-parodijski podnaslov »moderna idila u šest kanta«. Bježat će iz grada, domaćega ili stranog, u ljepotu prirode u domovini brojni junaci i antijunaci, »suvršeni ljudi« u doba realizma, još više u doba moderne: Đuro Matijašević iz Nehajevljeva *Bijega* najpoznatiji je takav bjegunac u hrvatskoj književnosti, a isto tako i brojni lirski subjekti esteticističke pejzažne lirike.¹⁰ Njihove će bjegove nastaviti antijunaci krugovaške proze, najčešće oni Šoljanovi i Slamnigovi. Jednom riječju, u brojnim djelima hrvatske književnosti predstavljeni su likovi koji su pobjegli iz prostora neugodne zbilje, od teške urbane svakodnevice, u prirodu, a u potrazi za idealom i srećom.

Dok će neki književni bjegunci svoju potragu za srećom u idealiziranoj prirodi, u idiličnom prostoru, uspješno okončati i pronaći željeno utočište i sreću (primjerice, pastiri u Držićevoj *Tireni*), mogućnost pronalaženja utočišta kadikad će biti dovedena u pitanje. Prvi hrvatski pisac koji je u pastoralnom žanru oblikovao ne samo mogućnost pronalaženja sretnog utočišta u prirodi nego i sumnju u mogućnost bijega od nevoljne zbilje bio je Marin Držić u pastoralnoj komediji *Grižula*. U tom djelu, svojevrsnom žanrovskom hibridu,¹¹ mogućnost pronalaska utočišta u civilizacijom

¹⁰ Usp. o tome Z. Kravar, nav. djelo, osobito poglavlje »Krajolik s tajnom. Pejzažni motivi u lirici hrvatskoga esteticizma«, str. 13-24.

¹¹ Usp. o tome: L. Košuta, »Siena u životu i djelu Marina Držića«, u: *Putovima kanonizacije; Zbornik radova o Marinu Držiću (1508-2008)*, ur. N. Batušić i D. Fališevac, Zagreb 2008., str. 220-262.

nedodirnutom prostoru prirodnoga pokazat će se fikcijom.¹² Osim bjegunca Grižule, bjegunci su i brojni Držićevi vlasni koji, obuzeti ljubavlju, bježe iz realne prirode, iz ruralne prirode, zapuštajući svakodnevne seljačke poslove, u prirodu idealne dubrave. Takvim postupkom, uvodeći u svoje pastore priproste seljačiće, vlahe, Držić na određeni način dovodi u pitanje bit pastoralnog žanra: naime, kako se unutar semantičkih koordinata pastoralnog žanra može tumačiti bijeg vlahi iz jedne prirode u drugu prirodu, što unutar tematskih zadanosti žanra znači bijeg iz realne, okrutne, »prirodne« prirode u kultiviranu prirodu? I kakav je smisao njihova bijega: upućuje li se njime na nemogućnost, apsurdnost bilo kojeg bijega, pokazuje li i prokazuje li takav bijeg samu bit pastoralnog žanra, govori li takav bijeg da u svakom pojedincu postoji racionalni pol bića koji se suprotstavlja iracionalnom polu, da svako, pa i priprosto biće teži k ljepoti i za njom,¹³ ili se takvim bijegom, u kontekstu Držićeva problematiziranja urbanoga i ruralnog, prirodnog i

¹² Usp. o tome: J. Rapacka, »Marin Držić i kriza renesansne svijesti. Od *Tirene* do *Plakira i vile*«, u: *Zaljubljeni u vilu, Studije o hrvatskoj književnosti i kulturi*, Split 1998., str. 107-113. J. Rapacka za Grižulu kaže: »Grižula je bjegunac, kao što su bjegunci bili i Džorin i Marinov Ljubmir. Povod njegova bijega ipak nije iznenadna opčinjenost, motivaciju duhovne naravi zamjenjuje motivacija iskazana na razini naturalističko-burlesknoj.« I dalje: »Izvor poezije i ljubavi, koji je još izbijao u središtu pjesničkog svijeta *Tirene*, neopozivo je presušio. Zemlja poezije pustinja je nastanjena dvosmislenim priviđenjima, sumnjivim i lažnim plodovima ljudskih maštarija. U tom momentu put, koji je i put europske renesanse: od njene velike iluzije Simonette do njenog gorkog razočaranja – Dulcineje, u hrvatskoj je pastoral prijeđen« (str. 109 i 113).

¹³ Za Držićeva shvaćanje da se u svakom čovjeku nalaze dva pola, onaj razumni, racionalni, i onaj emotivni, iracionalni, među ostalim brojnim replikama likova koji su se odmetnuli iz grube svakodnevice, lijep je primjer Dragićev monolog iz *Grižule*: »Moja Grube, ne gruba, ma grimizna svilice! U hladu na zeleni, a pri bistroj vodici danas tretji dan stadom plandujući, budući mliječca umuzao, kravajca ugrizah, sirca prigrizah, a tebe mi, Grube pripijevah, er mi sva u srcu biješe. Prikaza mi se vila iz planine bjelja od snijega, svjetlja od sunca, rumenija od ruže, tanka, visoka, strilovita pogleda, draga u vidjenju, mila u hodu, slatkosmjeha, a pozorom ne moje tužno srce ma lijes, kami, zvirenje k sebi potezaše. Moja Grube, uze me,

kultiviranog, želi pokazati – u kontekstu društvenih i staleških ograničenja Držićeve političke stvarnosti – komičnost ili pak tragičnost takva bijega? Isto tako, može se postaviti i pitanje kakav je smisao bijega iz velikog svijeta u hrvatsku provinciju u nekim realističkim i modernističkim djelima hrvatske književnosti: donosi li takav bijeg razrješenje frustrirajuće situacije ili samo pokazuje uzaludnost svih čovjekovih nadanja i napora?

No, bez obzira na to kakva sve pitanja pastoralala odnosno idila kao žanr tijekom svojega višestoljetnog postojanja u hrvatskoj književnosti postavlja, bijeg je njezino tematsko ishodište i dominantna motivacija, njezino fabularno središte u traženju rješenja egzistencijalnih problema.

III.

Analizira li se tema bijega ne samo sa žanrovskog nego i s tematološkog aspekta, pokazat će se da je predstavljanje bijega u hrvatskoj ranonovjekovnoj književnosti u Dubrovniku mnogo šire od njegove tematizacije u pastoralima, da se oblikuje i u mnogim drugim žanrovima te da se pojam širi i na druga značenjska polja imenice *bijeg* obuhvaćajući brojnije sadržaje, raznolikije likove-bjegunce i različite dimenzije i koordinate bijega. Naime, može se bježati ne samo od grada kao civilizacijom deformiranoga prostora nego i od bilo kojega omeđenog i zadanog prostora koji izaziva nelagodu; isto tako, može se bježati od vlastita vremena, od bilo kojeg oblika stvarnosti, zbilje, a isto tako i od vlastite unutrašnjosti, vlastite naravi, od ograničenja bioloških danosti, od neprihvaćene nevoljne sudbine, a u mitsku ili povijesnu prošlost, u izmaštanu budućnost, u nadrealno, fantastično,

ostavih stado, ostavih brašno, skočih bijedan, njoj se utekoh, rekoh joj: 'Vilo, tvoj Dragić veće da je tvoj!' » (*Grižula*, I/6.)

oniričko, neomeđeno vremenskim koordinatama, jednom riječju u brojne druge – stvarne ili imaginarne – svjetove.

Na prvom mjestu opisat ću one bjegunce ranonovovjekovne književnosti koje nevoljna situacija nuka na bijeg iz određenog prostora, s određenog mjesta, a od njih su, svakako, najzanimljiviji likovi koji bježe iz Dubrovnika ili pak u Dubrovnik. Najpoznatiji bjegunci iz Grada pripadaju Držićevu pastoralnom svijetu: to su Grižula i Omakala iz *Plakira iliti Grižule*. Njih dvoje bježe iz Dubrovnika zbog nevoljnih uvjeta života u Gradu u pastoralni prostor dubrave nadajući se da će tu naći sreću, lakši i sretniji život. Međutim, problematizirajući uvriježenu semantiku pastoralnog žanra, Držić bijeg svojih likova, motivacije bijega, potragu za sretnim utočištem kao i cilj njihova bijega dovodi u pitanje. Traženo idilično utočište, iako se na prvi pogled nadaje kao rješenje frustrirajuće situacije, pokazuje se zlim mjestom, pustom planinom u kojoj se ljudima događaju nesreće. Tako Grižula, koji je hvalio ljepotu dubrave, uhvaćen u vreću, ovako tuži:

»Jaohi meni! Huda nesrjećo, gdi me dovede? Što ovo od mene bi? Što mogu ja sada? Koga da zovem, svezan u vrjeći, živ ukopan, živ ukopan?! Ovako svakomu budi tko se vili dava vezat; tko se vili dava za roba, u vrjeći svezan ostaje, da se od njega svak straši, da od njega svak bježi! Jao, od mene svak bježi! Ja sam umro, ja sam spirit, od koga svak bježi; ja sam nevoljan čovjek, ja meritam ovo i gore; ja ću veće zamaknut; ja sam, – umro, umro sam, ne zovi me veće nitko!« (*Grižula*, IV/2.)¹⁴

U prikazivanju Grižulina bijega, njegovih motiva u traženju sreće i rješenja nevoljne sudbine, Držić se koristi i komičkim i burlesknim tonovima, a motivacija njegova bijega ako se omjeri o dubrovačku zbilju

¹⁴ Svi citati iz Držića navode se prema: Marin Držić, *Djela*, priredio F. Čale, Zagreb 1979.

čini se paradoksalnom i apsurdnom.¹⁵ Naime, Grižulin bijeg nošen je karakterističnom držičevskom ironijom i sklonošću apsurdnim situacijama. Stoga je teško Grižulinu repliku »Pustinjak sam; utekoh u pustinju od zle godišnice« (II/6. prizor) shvatiti realistički: teško je zamisliti situaciju u zbilji u kojoj gospodar, lukavi i pohotni starac, bježi od godišnice. Prije se i u ovoj dramskoj sekvenci može pomišljati da je, okrećući zbilju naglavce, Držić Grižulin bijeg iz Dubrovnika predstavio u perspektivi erazmovske ludosti, kao svojevrsno *impossibile*; možda je takvim obrtanjem realiteta želio komičnost lika i dramske situacije dovesti do posvemašnjeg apsurga, a možda tim motivom šifrira neka nama danas nedokučiva značenja. Dok pohotni i stari Grižula bježi od zle godišnice, Omakala, čiji se lik u stručnoj literaturi tumačio kao krunski dokaz Držićeve realističnosti i demokratičnosti,¹⁶ bježi od zle i prezahtjevne gospodarice, te su njihovi

¹⁵ Leo Košuta ovako objašnjava lik Grižule i njegov odlazak u pustinju: »Što se tiče starca Grižule valja precizirati da on nije preuzet iz stvarnog života već da je, kako je prethodno i Kombol uočio, 'lakrdijski i apstraktni' tip. Njegov odlazak u 'pustinju' u suštini je tipičan za aristokraciju toga doba koja je tražila avanturu u idiličnoj funkciji, stoga na toj oronuloj aristokraciji – utjelovljenoj u liku našega starca – Držić iskaljuje sav svoj bijes« /L. Košuta, »Siena u životu i djelu Marina Držića«, u *Putovima kanonizacije; Zbornik radova o Marinu Držiću (1508 – 2008)*, ur. N. Batušić i D. Fališevac, Zagreb 2008., str. 255/. Iako Košuta dalje objašnjava koje su se sve tradicije slile u Grižulin lik (remeta zaljubljen u vilu, pustinjak iz viteških romana i sienskih pastirskih komedija, senzualni pustinjak iz *Decamerona*, *senex comicus* venecijanskih mima i pastoralnih komedija, karikatura plemića koji prethodi liku Pantalonea), teško bi Grižulin bijeg od zle godišnice mogao biti motiviran bilo kojom od navedenih tradicija oblikovanja lika.

¹⁶ Ž. Jeličić za lik Omakale kaže: »U Omakali se može zapaziti duboko osjećanje Držića za sudbinu malog, zgaženog čovjeka, kao što je dubrovačka godišnica. Kao da je pao zastor ironije i sarkazma, a ostao potresan dokument o jednom izgubljenom životu. S Grižulom se Držić izruguje, ironična i prpošna je glazura na liku Grizivina, a u riječima Omakale nema komike. Čovjek koji se obijesno smije svemu oko sebe, pa i samom sebi, prvi put zastao je pred likom Omakale bez smiješka na usni« (Ž. Jeličić, *Marin Držić Vidra*, Zagreb 1961., str. 90). F. Čale za lik Omakale kaže: »U malo je kojoj drami Držić mimo glavnih tokova radnje iznio

bjegovi predstavljeni, na prvi pogled, kao svojevrsna simetrija unutar konstelacije dramskih likova. Iako se Omakalin bijeg najčešće tumači u horizontu dubrovačke zbilje, kao izraz Držićeva realističnog prikazivanja života Grada, oblikovanje njezina lika teško bi se moglo tumačiti kao izraz Držićevih demokratskih shvaćanja; naime, i ona je oplahnuta Držićevim humorističnim i karikaturalnim načinom portretiranja: njezini propusti u ispunjavanju gazdaričinih naredbi nisu samo rezultat gospodaričine zahtjevnosti nego i služavkine gluposti, a Držić ismijava glupost ma s koje strane, ma iz kojega staleža ona dolazila. Stoga uzroke i razloge Grižulina i Omakalina bijega i funkciju tog motiva u cjelokupnoj dramskoj radnji ne bi, možda, trebalo tražiti u zbilji života Grada nego prije u Držićevoj poetici pastoralnog žanra, poetici koja je ispitivala mogućnosti žanra i njegova amalgamiranja s drugim žanrovima: oba ta lika pripadaju niskomimetičkim komičkim žanrovima. No, bez obzira na to kako shvaćamo ta dva lika i motive njihovih bjegova iz Grada, razrješenje fabularne linije s tim bjeguncima (Omakala će pripasti starom i pohotnom Grižuli) samo je prividno katarktično: njihova zajednička buduća sreća stoji pod tipično držićevskim ironičko-skeptičkim upitnikom, a oni će se vratiti tamo odakle su i došli – u Grad.

Najpoznatija bjegunica iz Držićevih komediografskih djela svakako je Pera, Marova zaručnica iz *Dunda Maroja*, koja je tajom odbjegla iz Dubrovnika, preodjevena u muškarca, da bi u Rimu našla nevjernog zaručnika Mara i pokušala ga navesti da se vrati kući te tako ostvari ljubavnu sreću. Različito tumačen kao lik u stručnoj literaturi (i kao lik preuzet iz talijanske komediografije, i kao svojevrsni transvestitizam, i kao transgresija namet-

toliko običnih ali živopisnih podataka o svom gradu kao u *Grižuli*, a nijedan njegov lik ne govori o tim stvarima toliko i tako živo kao Omakala o udesu godišnica u službi dubrovačkih gospođa» (F. Čale, »O životu i djelu Marina Držića«, u: Marin Držić, *Djela*, priredio F. Čale, Zagreb 1979., str. 122).

nutih prostornih i bihevioralnih granica u kontekstu dubrovačke zbilje),¹⁷ bijeg toga epizodnog ali važnog ženskog lika, iako u kontekstu dramske radnje izražava za onodobni Dubrovnik neprimjeren ženski bunt, pobunu protiv sudbine, te iako predstavlja djelatnu reakciju na frustrirajuću situaciju, ipak je u svojoj biti oplahnut držičevskom skepsom: ma kako da je ta fabularna situacija bila razriješena u finalu komedije, mlada žena, ako i ne uzbude sotonizirana¹⁸ zboga svojeg postupka, nužno će ostati iznevjerena u svojim idealima. Jednom riječju, kao ni Grižulin i Omakalin, tako ni Perin bijeg (iako je možda u finalu komedije ona zadobila svoga zaručnika) nije mogao rezultirati katarzom: ona će se vratiti na ishodišno mjesto svojega bijega ili osramoćena ili iznevjerena u svojim mladenačkim ljubavnim iluzijama, vratit će se na mrsko mjesto odakle je tajom odbjegla – u Grad. Navedeni primjeri navode na pomisao da bijeg kao rješenje frustrirajuće situacije za Držićeve likove ne postoji kao životna mogućnost.

No, Dubrovnik nije samo mjesto iz kojega se bježi. Prostor Grada rado će prihvaćati razne bjegunce, posebice u literaturi elite koja nastaje u XVII. stoljeću, a koja na razne načine predstavlja taj prostor kao utočište, kao *refugium*. Najpoznatiji je izbjeglica u prostor Dubrave/Dubrovnika ribar iz Gundulićeve *Dubravke*, prebjeg iz Mletačke Dalmacije (»ufanja, jaoh, a mâ nesreća ne stječe / pobjećuć iz doma, tukuć se daleče«), prostora koji »u ništa sila zbi« i po kojem »srdita zvijer trči i rži, / i grabi i hita i u noktijeh sve drži«; on dolazi na prostor dubrave kao utopijsko mjesto, mjesto slobode, blagostanja i pravednosti, a zato da »Za shranit staros mû i odahnut bez sile / u gnijezdu slatkomu slobode primile«, i zato što »U mjesti je ovemu slobode čestit dar: / svak sebi i svemu svomu je gospodar« (*Dubravka*, I, 2). Ribarov sugovornik Radmio potvrdit će Ribarove nade:

¹⁷ Usp. detaljnu analizu Perina lika u studiji L. Čale Feldman »Žensko za muško i muško za žensko u starijoj hrvatskoj dramatici i kazalištu«, u knjizi *Euridikini osvrti*, Zagreb 2001., str. 147-186. Analiza Perina lika nalazi se na str. 148-161.

¹⁸ O mogućim konzekvencijama njezina prijestupa usp. L. Čale Feldman, nav. djelo, str. 151.

»Ti si doć mudro obrô, prijatelju, pod sjeni
od mjesta gdi dobro gosti su primljeni;
jer otkad najprije niće ova Dubrava,
i otkad se opstrije slobodnijem plotom sva,
vjera u njoj krepak stan i nađe i steče,
s kom je svak slobodan od sile najpreče.
Tim, goste, kad sreća donije te prijatelja
(...)
tim slid' me, prijatelju, er bih ja uzeo
u općemu veselju da si i ti veseo.«

Dubravka, I, 2¹⁹

O prostoru grada Dubrovnika koji gostoljubivo prihvaća političke izbjeglice pred Turcima progovara i starac Ljubdrag u *Osmanu* pričajući, unutar priče o povijesti svojega roda, o despotu Đurđu koji je pred Turcima god. 1441. došao u Dubrovnik.²⁰ Ovako starac Ljubdrag prepričava tu epizodu uvodeći u svoju priču i Đurđeve riječi:

»Otkada smo izgubili
sva ina dobra mi na sviti,

¹⁹ Svi citati iz *Dubravke* navode se prema izdanju: Ivan Gundulić, *Suze sina razmetnoga; Dubravka; Ferdinandu drugomu od Toskane*, priredio J. Ravlić, PSHK, knj. 12, Zagreb 1964.

²⁰ O toj epizodi iz 8. pjevanja *Osmana* M. Ratković u komentaru kaže: »Vidjevši da neće moći iz svoje zemlje istjerati Turke, poslije smrti Albrechtove Đurađ napusti Ugarsku i preko Zagreba ode na more. Zna se da je god. 1441. bio u Dubrovniku, gdje je pohranio mnoge svoje dragocjenosti u vrijednosti od 80.000 dukata. Unatoč zahtjevu Muratovu da mu predadu Đurđa, a on će ih osloboditi od plaćanja harača i dati im neke susjedne zemlje, Dubrovčani ne htjedoše predati Đurđa, nego mu preporučiše da napusti Dubrovnik. Đurađ ode u Ugarsku, a Murat ostavi Dubrovčane u miru, diveći se njihovoj vjeri i čvrstoj riječi koju su zadali despotu Đurđu i nisu ga predali iako su i sami bili izloženi najvećoj opasnosti« (cit. prema: Ivan Gundulić, *Osman*, priredio i komentare napisao M. Ratković, PSHK, knj. 13, Zagreb 1964., str. 343).

nastojmo se turskoj sili
sužnji u staros ne učiniti!
Verna druĝo, sa mnom hodi
put slavnoga Dubrovnika
gdi se gostu u slobodi
drži vjera svim velika!«

Ali Murat buduć slišô
Đurađ despot sa svim blagom
u Dubrovnik da je otišô
slobodom se štitit dragom,
prešno otpravi poklisare
k Dubrovniku svijetlu gradu,
knezu i vijeću šljući dare
da mu u ruke Đurđa dadu;
ili inako, on zaprijeti,
u krvavu ljutu boju
da će na njih grad podrijeti
carsku ognjenu sablju svoju.

Nu Dubrovnik, sred pokoja
ki od slobode krunu steče,
s mita od zlata, s prijetnje od boja
od vjere se ne poreče;
tako da isti car oholi
čudeći se tada kliče:

»Cječ tve vjere krepke toli
vik ćeš živjet, Dubrovniče!«

I tako se prem dogodi,
još Dubrovnik s davnjom krunom
stoji cječ vjere u slobodi
među Lavom i Drokunom.

Povijesni događaj o političkom azilantu Đurđu iz davne prošlosti poslužio je baroknom pjesniku dubrovačke elite ne samo kao legitimacija dubrovačke gostoljubivosti nego i kao argument u pohvali politike Grada.

Stoga se odmah nakon te epizode na usta starca Ljubdraga izriče pohvalnica Dubrovniku:

»Ah, da bi uvijek jakno sade
živio miran i slobodan,
Dubrovniče bijeli grade,
slavan svijetu, nebu ugodan!

Krune ugarske veći dio,
svu bosansku kraljevinu
i gdi je herceg gospodio,
vlas poda se turska ukinu;
još sred usta ljuta Zmaja
i nokata bijesna Lava
oko tebe s oba kraja
slovinska je sva država.

Robovi su tvoji susjedi,
teške sile svim gospode;
tve vladanje samo sjedi
na pristolju od slobode.

U slobodnu gradu ovomu
od zetovih tako ruka
sačuva se despot, komu
ja sam unuk od unukâ (...)

Osman, 8. pjevanje, 537-588²¹

Za razliku od Držićevih bjegunaca, koji traže osobnu sreću u frustrirajućoj situaciji i teško da je nalaze, Gundulićevi bjegunci pronalaze u gradu utočište i rješenje svoje teške političke situacije.

Osim bjegunaca iz Dubrovnika i u Dubrovnik, postoje u dubrovačkom segmentu ranonovovjekovne hrvatske književnosti i bjegunci drukčijih pros-

²¹ Stihovi iz *Osmana* navode se prema izdanju: Ivan Gundulić, *Osman*, priredio M. Ratković, PSHK, knj. 13, Zagreb 1964.

tornih koordinata. Najpoznatiji je takav bjegunac Rinaldo iz Palmotićeve *Armide*, ustvari dvostruki bjegunac: prvo će iz ratnih strahota pobjeći s Armidom na otok sreće i ljubavnog uživanja, u svijet erotskih fantazija, a zatim će, suočen s vlastitom savješću, od svoje drage pobjeći – radi časti i ispunjenja viših, nadsubjektivnih, moralno-etičkih ciljeva – natrag u ratni vihor, u surovu realnost kako bi oslobodio Kristov grob. Njegov bijeg ocrtava dva pola čovjekova bića, onaj emotivno-hedonistički koji teži k ljubavi, ljepoti, čarolijama života i bajkovitim izmaštanim prostorima »sretnog otoka« radi ostvarenja individualne, osobne sreće:

Rinaldo

Ja sam sluga dike tvoje,
meni je draže na svem sviti
tva zapovijed, o gospoje,
neg državam gospoditi.

Armida, I/2, 529-532

a s druge strane onaj razumni pol bića koji se pokorava višim, nadsubjektivnim zadacima, ponajprije dužnosti i časti:

Rinaldo

Ah, što se mlados ma ovako poplesa?
Ne mogu od srama gledati nebesa.
Ostan'te zlom česti, naprave nemile,
od moje nesvijesti vi ste uzrok sve bile.
Bježimo, bježimo sej zemlje himbene,
ter hrlo tecimo na boje hrabrene.

Armida, II/2, 597-602²²

²² Stihovi iz *Armide* navode se prema: *Djela Gjona Gjora Palmotića*, dio II, prir. A. Pavić, SPH, knj. XIII, Zagreb 1883.

Rinaldov odlazak izazvat će gorku Armidinu tužbalicu punu nevjerice, a zatim želju da se bjeguncu osveti i pokrene nadnaravne sile kako bi ga vratila k sebi:

Armida (sama)
Ovdi ostavih draga moga;
što ovo vidim? ali nije
u ovom mjestu, jaoh, nikoga;
gdi je otišo, vajmeh, gdi je?
Dijelio se, pobjego je,
ovo očitijeh, jaoh biljega;
ah nesreće hude moje,
što se odijelih ja od njega?
I mogo se odijeliti,
i žalosnu tužnu mene
ovdi samu ostaviti,
da moje s njega srce vene?
Ne će biti to nikada;
mojom vlasti, s ke svijet trne,
učiniću hrlo sada,
da stupaje natrag svrne.

Armida, II/3, 615-630

Palmoćićev dramski svijet i inače je napučen brojnim bjeguncima koji bilo iz osobnih razloga, u potrazi za ljubavnom srećom i ostvarenjem ideala, bilo iz državnopolitičkih – a najčešće su ti razlozi prepleteni – bježe iz svojih domova, izvan granica svojih država da bi se na kraju u njih vratili te ostvarili i osobnu sreću i postigli više državne ciljeve. Takvi su bjegunci Captislava i Gradimir iz *Captislave*, dok lijepa Helena i njezin zavodnik Paris svojim bijegom (*Elena ugrabljena*) uzrokuju državnu pomutnju i rat.

IV.

I temu unutarnjeg bijega, tako omiljenu u epohi esteticizma, u doba moderne, možemo u zamecima naći u starijoj hrvatskoj književnosti, iako je tu najčešće oblikovana na simboličko-alegorijski način, kao bijeg na neko neodređeno mjesto ili u imaginarni prostor koji svojom neodređenošću asocira i sugerira razne mogućnosti utočišta, a ustvari na razne moduse interiorizacije od nelagoda izazvanih vanjskim svijetom i nepoćudnom zbiljom. Takvi bjegovi imaju izrazito eskapistički karakter. Primjerice, u pustinju, na pusti otok, svojevrсни *locus horridus*, bježi lirski subjekt u pjesmi *Remeta* M. Vetranovića; riječ je očito o bijegu iz civilizacije, ali i od vlastite nezadovoljavajuće unutrašnjosti, u pusto i tmurno mjesto na kojem bi se čovjekovo biće moglo pročistiti i od vanjskog svijeta i od vlastite grešnosti. Lirski subjekt u *Remeti* kaže:

Obrah dvore za pokoru,
gdi nie čuti razgovora,
da se s drazim razgovoru
u pučini sinja mora.

Za pokoru obrah spile
gdi su stiene i litice,
gdi je hrid' je i gomile,
kudi laze gušterice.

Remeta, 49-56

Takvu bijegu cilj je pokora i čišćenje duše a s ciljem susreta s Bogom:

Ne za drugoj, višnji bože,
obrah ovoj za pokoru,
ner me ljuba(v) tva primože,
da se s tobom razgovoru.

Za-č ne vidjeh ja na svieti,
slavni bože, drumak pravi
da bih mogal k tebi priti,
živ kladenče od ljubavi;
u pustinji ner stojeći
i u spili sam po sebe
tebe s plačem tuj moleći,
da me izbaviš vječne tužbe.
U pustinju tiem se spravih
ter svjetovne sve prijazni
i sve blude ja ostavih,
čiem nas djavo hitro blazni.
Sve vladanje i oblasti
sve pogrdih i sam sebe,
neka slaču ove slasti
u pustinji radi tebe.
I sve trude rado patim
i sve primam milo k sebi,
da se tamo dobro platim,
kad na razlog pridu k tebi.

*Remeta, 489-512*²³

Vetranovićev remeta bježi iz svijeta u mjesto koje pruža mogućnost unutarnje kontemplacije i iskupljenja grijeha te je njegov bijeg bijeg u transcendenciju u kršćanskom smislu. Govoreći modernijim jezikom, mogli bismo reći da je lirski subjekt Vetranovićeve pjesme prvi predstavnik egzistencijalnog bijega u hrvatskoj književnosti. I u brojnim drugim Vetranovićevim pjesmama javlja se motiv želje lirskog subjekta za bijegom od nevoljne zbilje, bilo u društveno-političkom bilo u moralnom smislu.

²³ Stihovi iz Vetranovićeve pjesme navode se prema: *Pjesme Mavra Vetranovića Čavčića*, dio I, skupili V. Jagić i A. Kaznačić, SPH, knj. III, Zagreb 1871.

Specifičnu varijantu unutarnjeg bijega kao posljedice nezadovoljstva vlastitom osobnošću zatječemo i u Vetranovićevu *Piligrinu*. Naslovni junak, simboličko-alegorijski profiliran (Piligrinova je duša slojevito strukturirana u neoplatoničkom smislu), mučen zlom savješću, osim drugih nevolja, trpi i zbog raznih odlazaka i bjegova: prvo od njega pobjegnu misli u trenutku kada je sjeo pod suhi javor i otvorio mijeh da se sam sa sobom porazgovori; no, njegove misli bijahu utekle u magli, a poslije se te odbjege misli metamorfoziraju u proso, što proizvodi dalje, teško razrješive muke naslovnom liku. U još nekoliko epizoda spjeva pojavljuje se motiv bijega kao simbolički pokušaj oslobađanja od nelagode koju naslovnom antijunaku zadaje vlastita savjest ili nevoljna okolina. Tako vile bježe od nesretnog Piligrina kada se želi napiti iz vrela, a nakon toga, proklinjući jezero i vile, bježi i sam putnik. Nesretni Piligrin bježi i u trenutku kada se ponovno želi napiti vode da utaži žeđ, ali ga vlastiti obraz tako zbuni da zaboravi žeđ i pobjegne. Svi nabrojeni motivi bijega najvjerojatnije su simbolički prikaz nezadovoljstva vlastitom unutrašnjošću, te imaju naglašene eskapističke i ezoterične konotacije. Hermetičnost spjeva otežava dešifriranje smisla djela, ali jedno je očito: Piligrin nije samo putnik, on je nerijetko i bjeGUNac, a cijeli spjev strukturiran je kao niz bjegova i pokušaja da se nesretni putnik i bjeGUNac oslobodi svojih nevolja i muka.

O bijegu od nevoljne egzistencije, ponajprije od vlastite grešne prošlosti, govore i protagonisti religioznih poema: i razmetni sin Gundulićev i Bunićeva i Đurđevićeva Mandalijena bježe od sebstva, od svoje grešne prošlosti, od vlastite nesretne egzistencije, u numinozno, želeći postići Božju milost i spojiti se s božanskim bićem. Tako će razmetni koji je izgubio svoje sebstvo zbog grijeha i koji će za sebe reći »Ah, ja nijesam kî sam bio, / ako u meni nije mene« (*Sagrješenje*, 85-86), na kraju poeme, u *Skrušenju*, naći utočište u Bogu:

Milosrdje je Božje veće
neg sve hude mē krivine,

zašto Višnji dobri neće
kajan grešnik da pogine;
tijem što čekam tužan odi?
Dušo moja, k njemu hodi!

I dalje:

Ćaćko dragi, ćaćko mili,
ja se vraćam k tebi opeta
zasve da me ti odili
i ja otidoh s tašta svijeta:
jaoh, sin tvoj sam, ah, spomeni
da ti život poda meni.

Suze sina razmetnoga; skrušenje, 385-390 i 439-444²⁴

A Bunićeva Mandalijena bježeći od grešne prošlosti ovako se oprašta
od svojega prošloga života:

Zbogom, zbogom ostanite
moji nesrećni dvori bijeli,
kî mē grijehe svjedočite
jer ste ih svijeh vidjeli.

Zbogom, svione, zlatne odjeće,
piće slatke i naprave,
ostanite dalek veće
sve raskošne mē naprave!

Dvor s pustinjom promijenicu,
jestojska mi biće trava,

²⁴ Cit. prema: Ivan Gundulić, *Suze sina razmetnoga; Dubravka; Ferdinandu drugomu od Toskane*, prir. J. Ravlić, PSHK, knj. 12, Zagreb 1964.

odar zemlju učiniću,
ševar mi će bit naprava.

*Mandalijena pokornica, cviljenje prvo*²⁵

V.

Tema bijega kadikad je određena vremenskim koordinatama: bježati se može i u vremenu i kroz vrijeme, bilo da je riječ o individualnom vremenu, vremenu života pojedinca, ili pak o vremenu u historiografskom, mitološkom ili kronološkom smislu.

I u staroj dubrovačkoj književnosti nerijetko je oblikovana tema bijega kroz različite dimenzije vremena. Bijeg u mitološko vrijeme, u vrijeme mitskih priča, posebice onih antičkih, toliko je čest u staroj dubrovačkoj književnosti, i kada je riječ o piscima koji su pisali na hrvatskom, a posebice o onima koji su pisali na latinskom jeziku, da bi sve njihove obrade antičkog mita bilo teško i pobrojiti. Pritom je odlazak u mitsko vrijeme – gledamo li samo s aspekta teme bijega – imao različite funkcije: ili je označivao povratak u sretna, zlatna vremena koja su odavno nestala (što je najčešće slučaj u moralističkoj lirici) ili je pak služio kao legitimacija ili osporavanje društvenoga i političkog poretka sadašnjeg vremena (što je najčešće slučaj kada je riječ o epskim ili dramskim djelima koja obrađuju nadindividualnu, povijesnu ili pseudopovijesnu tematiku). Jednom riječju, mitsko vrijeme, daleka prošlost rabi se kao argument, slika ili primjer za suvremenost. U Vetranovićevoj pjesmi *Aurea aetas* lirski subjekt žali za starim, zlatnim dobom te evocira mitom uspostavljeno stanje prvobitne sreće, koje ne nalazi u suvremenosti. Eskapistički impulsi u pjesmi jasno su izraženi:

²⁵ Cit. prema: Ivan Bunić Vučić, *Plandovanja; Pjesni razlike; Mandalijena pokornica*, prir. F. Švelec, PSHK, knj. 14, Zagreb 1975.

Svies moja manena, sebe van ostaje,
prva ona vrijeme u sebi smišljaje:
onadaj najliše, kad sjaše zlati dan,
spilica kad biše človjeku dom i stan,
na trzni ali pak u cvietju i travi
gdi prši tih hladak od rajske ljubavi.

.....

Rajska ti bješe stvar, moj bože, na svijeti
toliko slavan dar očima vidjeti,

.....

Gdi človik zemaljski, ki vrieme toj bješe,
na zemlji angjelski bezbolno živješe.

Sretnom zlatnom dobu suprotstavljena je sadašnjost:

A sad je toj takoj, pravedno mogu riet,
taj pakljen nepokoj obujmil vas saj sviet:

.....

Za toj ću plakati prvahno vrieme toj,
dokli smrt prikrati čemeran život moj,

*Pjesanca: Aurea Aetas*²⁶

Eskapističke impulse u vremenskim koordinatama vrlo često nalazimo u latinističko-humanističkoj i latinističko-klasicističkoj književnosti. U brojnim djelima dubrovačkih latinista bježi se u doba antike, antičke mitologije, antikom posvećena latinskog jezika, a najpoznatiji je i najrevniji takav bjegunac Ilija Crijević, koji većim dijelom svojega opusa prezentira bijeg iz nekulturne sadašnjice u antičku mitologiju i latinski jezik (za razliku od ilirskog skvičanja) kao doba posvećene kulture. U epiliju *De Epidauro* epski će pripovjedač pobjeći u mitsku prošlost Grada služeći se

²⁶ Stihovi iz Vetranovićeve pjesme navode se prema: *Pjesme Mavra Vetranića Čavčića*, dio I, skupili V. Jagić i A. Kaznačić, SPH, knj. III, Zagreb 1871.

prošlom srećom kao legitimacijom suvremenoga dubrovačkog političkog i društvenog uređenja.

Kadikad je bijeg u mitsko vrijeme samo znak skrivanja eksplicitnog govora o vlastitu vremenu. Kao primjer bijega u mitsko vrijeme da bi se prokazala nevoljna suvremenost obično se u stručnoj literaturi navodi Držićeva *Hekuba*.²⁷

Osim bijega u mitsku prošlost, dubrovački pisci, posebice epici XVII. stoljeća, često odlaze u legendarnu slavensku prošlost, koja im služi kao legitimacija suvremenog društvenog i političkog uređenja Grada. U Palmotićevu *Pavlimiru* kao izvor za priču o osnivanju Dubrovnika poslužila je legenda o kralju Pavlimiru iz *Ljetopisa popa Dukljanina* i predaja o sv. Ilaru, proširena u usmenoj i pismenoj tradiciji, kako bi se Dubrovnik predstavio kao idealna politička, društvena i pravna država.

No, motivi bijega u osobnu, individualnu prošlost, djetinjstvo ili mladost kao vrijeme sreće i životne radosti, gotovo se nikad ne pojavljuju u staroj dubrovačkoj književnosti. Razlozi tome mogu se, najvjerojatnije, tražiti u činjenici što oblikovanje individualiteta i profiliranje subjektiviteta nije obilježilo nijedan žanr dubrovačke ranonovovjekovne književnosti: u njoj su izostali žanrovi koji govore o osobnoj prošlosti, o djetinjstvu, obiteljskim korijenima, mladosti, žanrovi poput autobiografskih i memoarskih zapisa ili pak intimistička lirika koja bježi u sretne dane djetinjstva, maštarija i bezbrižnosti.

²⁷ Najopširnije je o *Hekubi* kao izrazu Držićevih manirističkih koncepcija života i suvremenog svijeta pisao F. Čale. Usp. o tome: F. Čale, »O životu i djelu Marina Držića«, u Marin Držić, *Djela*, priredio F. Čale, Zagreb 1979., str. 130-150.

VI.

Vrijeme gledano s aspekta prolaznosti, kratkoće, neuhvatljivosti, dakle bijeg vremena bit će često predstavljen u staroj dubrovačkoj književnosti, najčešće u svojoj zanijekanoj varijanti: kao nemogućnost bijega, točnije kao neumitnost čovjekove prolaznosti i smrti. Najpoznatiji primjeri motiva bijega, bolje reći nemogućnosti bijega od neumitnog, razumljivo, potječu iz doba baroka.

Tako će se taj motiv pojaviti u ljubavnoj lirici, i to najčešće kao argument u nagovoru na ljubav, kao što je to slučaj u Bunićevim *Plandovanjima*:

Nemoj, nemoj mâ Ljubice,
bistrom viru vjerovati
u kom rajsko tvoje lice
općiš često ogledati!

Ere neće, vjeruj meni,
dugo brijeme kazat tebi
medne usti, pram zlaćeni
i dvije dzore zgara s nebi.

Skoro, skoro promijeniće
vas tvoj ures i svu diku,
tebe istu tebi skriće
da neć poznat tvu priliku.

Bježi mlados, dni othode
vele brže, vele plaše
negli istoga vira voda
i sjena u njih kad se kaže.

Tijekom, tijekom lete ljeta,
sve pod suncem satire se,
i zasve dan dođe opeta,
naša doba ne vrata se.

Odori će bit i plijeni
od gusara, ki sve stira,
tvoj drag pogled, pram zlaćeni,
slatke usti, lice od lira.

Tim se, mlada, ne oholi
čim pogledaš sliku svoju,
neg se smili na mē boli,
o ljubljani moj pokoju!

*Plandovanja, pjesma 38*²⁸

Prolaznost ljepote, kratkotrajnost života, čovjekov strah pred neumitnim, pobudu za bijegom i nemogućnost bijega od smrti opjevat će u antologijskim stihovima nesretni razmetni sin Gundulićevih *Suza sina razmetnoga*, koji će prvo spoznati da je fizička ljepota »Jedno ufanje kô sveđ bježi«, a onda će se suočiti s neumitnošću fizičke smrti. Motiv nemogućnosti bijega od smrti, star i antropološki neupitan, potpomognut ideologijom protureformacije i katoličke obnove kao njezine unutarnje pretpostavke, u funkciji je pesimističkog svjetonazora: smrt je jedina konstanta čovjekova bića:

Ah, nije život ljudski drugo
neg smučeno jedno more,
neg plav jedna kû udugo
biju vali kako gore;
i sred ovijeh netom tmina
čo'ek se rodi, mrijet počina.
Bježi kud znaš, što hoć' čini,
zapad i istok vas ophodi,
i beskrajnoj po pučini
svijet kružeći Indije brodi;

²⁸ Stihovi se navode prema: Dživo Bunić Vučić, *Djela*, prema kritičkom izdanju Milana Ratkovića priredila D. Fališevac, SHK, Zagreb 1995.

krij se u jame gorskih hridi, –
smrt svuda te slidom slidi.

I nije stvari koja može
ubjegnuti togaj suda:
u pokoju sred raskoš
stoj bez misli i bez truda,
bran' se oružjem, zlato trati, –
nećeš joj se odrvati!

Suze sina razmetnoga; spoznanje, 175-186

I stari horacijevski motiv prolaznosti i bijega vremena (*Eheu fugaces, Postume, Postume, / labuntur anni nec pietas moram / rugis et instanti senectae / adferet indomitaque morti*; Horacije, Oda 2.14), pojavit će se u stihovima iz drugog plača (Spoznanje) *Suza sina razmetnoga*:

Što je bilo, prošlo je veće,
što ima biti, još nije toga,
a što je sada, za čas neće
od prošastja ostat svoga:
na hipu se brijeme vrti,
jedan hip je sve do smrti.

Ah, da u što možeš rijeti
da se uzdaš veće odi?
Jeda u brijeme? Brijeme leti
i u dohodu svom prohodi;

Suze sina razmetnoga, spoznanje, 247-256²⁹

²⁹ Cit. prema I. Gundulić, *Suze sina razmetnoga; Dubravka*, priredila D. Fališevac, Zagreb 1993.

VII.

Stari dubrovački pjesnici ne opjevavaju samo uzaludne pokušaje čovjekova bijega od egzistencijalnih danosti, od prolaznosti. Bijeg u strahu i nemogućnost bijega od smrti zbog prirodne katastrofe, konkretno zbog potresa i požara koji je 1667. poharao Dubrovnik, tematizirat će J. Palmotić Dionorić u 13. pjevanju *Dubrovnika ponovljenog*. Dubrovački će epik čovjekov strah od smrti i nemogućnost bijega od katastrofe ovako opisati:

Neko bježi, i nazada
Od straha se ne obzire,
Kô medju njim da nikada
Veza ne bi drage vire.

I dalje:

Neko bježeć smrt nahodi,
Neko sjedeć smrt utječe;
Svakomu se svoja zgodi
Komu zviezda zgar nareče.
Neko bježeć od kamenja
U kamenju grob ga sreta,
Ter pokriven tvrda od stienja
Svâ nesrećna vrši ljeta.

I dalje:

Ali od straha, ko 'e živ, bježi,
Gdje se svak čas ljuto trese,
I u tuzi se toj poteži

Da pri nadvor glavu iznese.

Dubrovnik ponovljen, pjev. 13, strofe 34, 40, 41 i 49³⁰

Kadikad tema bijega izražava čovjekov kukavičluk ili pak sram. Tako je u *Osmanu* opjevan motiv bijega Turaka s hoćimskog bojišta na posebno rafiniran način: Ali-paša u varšavskom kraljevskom dvorcu gleda sa svojim pratiteljem knezom Zborovskim goblene (*arazze*) koji prikazuju prošlogodišnju bitku; među tim je slikama prikaz Turaka u bijegu, a i samoga Ali-paše koji bježi s bojišta:

Bez pokoja, bez umora
sjemo-tamo teć se vidi;
mrtaca je pod njim gora,
svud bjeguče Turke slidi.

Ali se i Osman car opeta
pazi gdi svê na boj tjera;
pobjegujstvo njih ga smeta
i neposluh i nevjera.

Naprijed slike koje stahu,
sram gledati paši ne da,
er među onim ki bježahu,
i priliku svoju ugleda.

Osman, 11. pjev., 485-496³¹

Koristeći se postupkom intermedijalnosti, epski je pripovjedač rafinirano opisao Ali-pašin bijeg predstavljen na slici, i to tako da sam bjegunac mora promatrati svoj sramni bijeg s bojišta.

³⁰ Cit. prema: Jaketa Palmotić, *Dubrovnik ponovljen*; *Nachdruck der Ausgabe 1878 mit einer Einleitung von Johannes Holthusen*, Wilhelm Fink Verlag, München 1974.

³¹ Cit. prema: Ivan Gundulić, *Osman*, priredio i komentare napisao M. Ratković, PSHK, knj. 13, Zagreb 1964.

U navedenim djelima bijeg je predstavljen kao jedna od najjačih negativnih čovjekovih emocija – kao reakcija na strah.

VIII.

No, motiv bijega u staroj hrvatskoj književnosti nema samo eskapističke, pesimističke, životnom nedaćom i frustracijom izazvane reakcije, kao što ne izražava ni samo utopijske, u potrazi za srećom i idealom poduzete aktivnosti. Ponekad taj motiv zadobiva i komično-šaljive, humoristične, pa čak i burleskne crte.

Humoristično-duhovita obilježja ima motiv bijega u Bunićevoj pjesmi br. 15 iz *Plandovanja*, u kojoj se draga uspoređuje sa zmijom:

U svakoj prilici slikuješ, gospoje,
zloj zmiji ljutici pustoši ku goje:
ona se sveđ krije i bježi najplaše,
a bježat tebi je od mene najdraže.

Plandovanja, 15, 1-4³²

I u Bunićevoj pjesmi 64 motiv »bjegućeg« vremena poprima duhovite i antipetrarkističke crte u molbi lirskog subjekta da postara njegovu neharnu dragu:

Za vernu mû službu plate mi kad ne bi,
vapiću mû tužbu i zemlji i nebi,
pitaću osvetu sve mlade dni moje
vrh tebe i štetu, neharna gospoje.

³² Stihovi se navode prema: Dživo Bunić Vučić, *Djela*, prema kritičkom izdanju Milana Ratkovića priredila D. Fališevac, SHK, Zagreb 1995.

o brijem bjeguće, doved' dan, doved noć,
općinu tve kuće, hod' meni na pomoć!

(...)

Ti tvojom jakosti nemilo pohara'
nje rajske ljeposti i mû vil postara'(...)

Plandovanja, 64, 1-6, 11-12³³

Komično-humoristične i parodične crte bijega prikazane su i u Đurđevićevim *Suzama Marunkovim*: pripovjedač nas izvješćuje da Marunkova izabranica Pavica, babopoljska djevičina, za kojom on uzdiše i pati, ne odgovara na njegova udvaranja:

A Pavica za nj ne haje,
neg u sukni do sred nogâ
dalek bježi, kako da je
on sotona petonoga.

Stoga se Marunko na nju »gorko« žali:

Da što bježiš? što ne trpiš
da kad suze mē prisuše?
što mi tužno srce drpiš,
draga kučko mâ bez duše?
što mi moriš duh nezdravi
tresavicom od ljubavi?

*Suze Marunkove*³⁴

U navedenim stihovima motiv bijega pojačava komična, parodijska i antipetrarkistička obilježja poeme.

³³ Ibid.

³⁴ Stihovi se navode prema: Ignjat Đurđević, *Pjesni razlike; Uzdas Mandalijske pokornice; Saltijer slovinski*, priredio F. Švelec, PSHK, knj. 18, Zagreb 1971.

Antipetrarkističke i komično-humoristične konotacije ima i motiv bijega u Đurđevićevoj pjesmi *Grda vila*:

Svoju u vodi pazeć diku
jur Narčizo u dubravi,
tač obljubî svo' u priliku,
da š nje izginu cieć ljubavi.
A ti, o vilo, sa svom vlasti
od zrcala bjež', da ne bi
izdahnula od pripasti
i od omraze suproč tebi.

*Pjesan XX: Grda vila (iz latinskoga jezika)*³⁵

Duhovito-satirične konotacije zadobiva tema bijega i u Kunićevu epigramu *Cur non flendus ab Acca uxore vir mortuus*:

Morte viri ne fle, miserum nec dicitō! Non est,
crede mihi, qui te fugerit, Acca, miser.
(Ne plači za mužem mrtvim, ne zovi ga bijednim! Nije
Bijedan, vjeruj mi, on bježi l' od tebe u smrt.)³⁶

* * *

Tema bijega, kako sam nastojala pokazati, često je bila obrađivana u dubrovačkoj starijoj književnosti. Pritom su tematizirani razni aspekti

³⁵ Cit. prema: *Djela Injacija Džordži (Ignjata Đorđića), knj. prva: Pjesni razlike i Uzdas Mandaliijene pokornice*, prir. M. Rešetar, SPH, knj. XXIV, Zagreb 1918.

³⁶ Cit. prema: *Hrvatski latinisti; Croatici auctores qui latine scripserunt, II; Pesci 17 – 19. stoljeća; Auctores sac. XVII – XIX*, prir. V. Gortan i V. Vratović, PSHK, knj. 3, Zagreb 1970.

bijega: bijeg u prostoru, često iz Dubrovnika ili u Dubrovnik, bijeg u razna vremena, u od sadašnjosti drukčije vremenske koordinate, nerijetko bijeg u numinozno, božansko, zatim nemogućnost bijega, ili pak bijeg od srama i stida, a nisu propušteni ni komični aspekti čovjekovih bjegova. Oblikovanje teme bijega u starih je dubrovačkih pisaca predstavljeno s različitim ishodima. U Držića mogućnost bijega dovedena je u pitanje i podvrgnuta tipično držićevoj ironiji i skepsi. Vetranovićev opus svjedoči o raznim eskapističkim, ezoteričnim, alegorijskim i hermetičkim bjegovima njegovih junaka ili različito profiliranih pjesničkih »ja«. Velik dio korpusa baroknih pjesnika govori o nemogućnosti čovjekova bijega u vremenu i od vremena, dok jedan dio njihovih djela tematizira bijeg u mitska ili legendarna vremena kao argument za nadsubjektivne sadržaje: veličanje Grada i njegova društveno-političkog ustroja. U nekim pak slučajevima tema bijega dobila je duhovito-komične prizvuke i pružila utočište raznim ludičkim sadržajima: parodiji, ironiji, končetoznim konstruktima i postupcima.

Tema bijega u dubrovačkoj ranonovovjekovnoj književnosti – kako je ovaj pregled nastojao pokazati – obrađivana je u raznim žanrovima, od pastore, ljubavne i refleksivne lirike, satiričnog pjesništva preko religiozne i komične poeme, pa do komedije, melodrame i epa. Zaposjedajući razne sadržaje, pojam bijega i bježanja zadobivao je različita značenja, posve oprečne tonove, od krajnje pesimističnih do vedrih i humorističnih, prikazujući pojedinca s njegovim egzistencijalnom ograničenjima ili pak s njegovim karakternim obilježjima, predstavljajući čovjeka u specifičnoj, najčešće frustrirajućoj situaciji i njegove pokušaje da tu bilo osobnu bilo društvenu situaciju riješi. Tako je bijeg predstavljen u starih dubrovačkih pisaca kao jedna od važnih i relevantnih tema koja na razne načine promišlja o čovjekovu biću i njegovu položaju u svijetu.

Pa kako je bijeg jedna od važnih odrednica čovjekove životne putanje, na kraju možemo parafrazirati uvodne riječi Yi-Fu Tuanove knjige *Escapism*: »Tko kadikad nije želio pobjeći? Ali od čega? Kamo? I kada smo jednom došli na dobro mjesto, je li to kraj naše želje za pokretom? Ili nas

potiče na ponovno kretanje, mameći nas nekom drugom predodžbom, pa makar to bilo mjesto s kojega smo krenuli – naš stari dom ili djetinjstvo? Zacijelo je svatko od nas imao poriv biti na nekom drugom mjestu u trenutku stresa ili nesigurnosti.«³⁷

Protagonisti stare dubrovačke književnosti različito reagiraju na pobudu za bijegom; no, češće se njihov bijeg pokazuje uzaludnim, češće se mogućnost bijega od vlastita identiteta ili nevoljne zbilje pokazuje uzaludnim naporom no što omogućuje rješenje frustrirajuće situacije. No sama činjenica da je pitanje bijega postavljano tako često u dubrovačkoj literaturi govori o njezinoj angažiranosti oko jednog od važnih čovjekovih egzistencijalnih problema.

³⁷ Yi-Fu Tuan, *Escapism*, The John Hopkins University Press, Baltimore & London 1998., str. XI.

THE THEME OF ESCAPE IN OLD LITERATURE FROM DUBROVNIK

S u m m a r y

The idea of escape is semantically rich and has many meanings: it indicates the reaction to difficult, embarrassing, and often dangerous position in which an individual can find himself. The escape, however, doesn't indicate only some irrational reaction on a frustrating situation; the escape can also provoke an active and constructive reaction of an individual on a poor state in which he found himself, and a wish to find satisfactory solution. The theme of escape is not frequent only in literature from the time of Romanticism, hitherto, but it also appears in old literature from Dubrovnik. Besides in different variants of pastorals, where the theme of escape is the central weft of the plot, as well as the dominant characteristic of characters, the escape as the theme or the motive appears also in many other literary genres of Dubrovnik's early literature, namely as the escape in space, the escape in different time coordinates, the escape in inner self, into numinous and esoteric. The theme or the motive of the escape is described and analyzed in representative genres, such as: pastoral, comedy (Držić), reflexive lyricism (Vetranović), dramas in form of a libretto (Palmotić), poems (Vetranović), epic poems (Gundulić), religious poems (Gundulić, Bunić Vučić, I. Đurđević), love lyricism (Bunić Vučić, I. Đurđević), comic – parody poem (I. Đurđević), epigrammatic poetry (R. Kunić), and it showed the meaning of that theme in particular works of old Dubrovnik's writers, and what kind of meaning it acquires.